

| BENKE JÓZSEF

A méltányosság fogalma, funkciója és rendszertani elhelyezése a magyar magánjog általános elvei körében¹

„A társaséletet igazság ösvényén vezetni kívánván,
ezen czéllját a törvény soha el nem érné,
ha csak arrul határozott volna, mi kié legyen [...]”
FRANK Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*²

On Equity's Notion, Function and Systematic Collocation Among the General Principles of Hungarian Private Law

Abstract: The paper summarises the sources, functions and species (types) of Hungarian private law's general principles. It emphasises that the non-legal basis thereof consists in the Common European Cultural Heritage (as Greek philosophy, Roman law, Judeo-Christian religious tradition, Humanism, Enlightenment). Thereafter, the contribution analyses the interdependence and mechanisms of action of the governing principles of Rule of Law and Justice. The study shows that, on the one hand, among homogeneous relationships and circumstances, Justice operates as the Rule of Law, while, in heterogeneity, it is the Equity, which performs the Rule of Law by means of correction of Justice: Both Justice and Equity guarantee the perpetuance of Rule of Law, which has a certain predominance according to the previous two principles. The article presents how these governing principles bind and oblige legislation, application of law and subjects of law (persons) as well. In a critical approach, the paper defines Equity as it is a governing principle of Hungarian private law obliging legislation and jurisdiction in different manners for guaranteeing Rule of Law by a correction of Justice through a one-sided preference resulting from judicial discretion based on statutory mandate for the purpose, on the one hand, of the shield those worthy of protection, and, on the other hand, in special and extraordinary cases, in order to grant derogations from the general norm within the very provisions of certain regulations.

Keywords: the sources, functions and different species (types) of Hungarian private law's general principles; the governing principles of Rule of Law, Justice and Equity, and correlation thereof; the conceptual elements, mechanisms of action and institutional goals of Equity

¹ A tanulmány a 2019-ben megjelent monográfiám e tárgyú fejezetének átdolgozott változata. Ld. BENKE József: *Bevezetés a magyar magánjog általános elveibe: Öt éves az új magyar Polgári Törvénykönyv*, HVG Orac, Budapest, 2019, 63–79.

² Idézet helye: I. kötet, M. Kir. Egy. Ny., Buda, 1845, 1.

Összefoglaló: A tanulmány összefoglalja a magyar magánjog általános elveinek típusait, forrásait és funkcióit. Hangsúlyozza, hogy az elvek eszmei forrásai az európai szellemi örökség vívmányai (görög filozófia, római jog, zsidó-keresztény vallási hagyomány, humanizmus, felvilágosodás). Elemzi a jogbiztonság és az igazságosság vezéreszméjének érvényesülését és összefüggéseit. Kimutatja, hogy az igazságosság a homogenitásban, a méltányosság a heterogenitásban érvényesülő jogbiztonság, vagyis a jogbiztonság garanciája mind az igazságosság, mind pedig az ezt korrigáló méltányosság, melynek nyomán a jogállamban a legfőbb a jogbiztonság. Vizsgálja a három vezéreszméből a jogalkotóra, a jogalkalmazóra és a jogalanyokra háruló kötöttségeket. Definiálja a méltányosság fogalmát: a méltányosság a magánjognak a jogalkotóra és a jogalkalmazóra vonatkozó olyan vezéreszméje, amely annak révén garantálja a jogbiztonságot, hogy a jogalkalmazói igazságosság vezéreszméjét a törvényes felhatalmazáson alapuló bírói mérlegelésből fakadó egyoldalú kedvezés révén korrigálja abból a célból, hogy az oltalomra érdemeseket megóvja, s hogy a rendkívüli egyedi vonásokkal rendelkező esetekben az általános normától szabályozott keretek között eltérést engedjen.

Kulcsszavak: a magyar magánjog általános elvei; a jogbiztonság, az igazságosság és a méltányosság vezéreszméje; a méltányosság fogalmi elemei, hatásmechanizmusa és céljai

1. Az általános fogalmi keretokről bevezetés gyanánt

1. „*Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.*” Vagyis: „A törvények ismerete nem pusztán szavaiknak, hanem értelmüknek és céljuknak a tudása” – vallotta a római jogtudomány ún. érett klasszikus korszakának vezető prokuliánus jogtudósa, Publius Iuventius Celsus (Kr. u. II. sz.) digesztái 26. könyvében (D. 1,3,17). Megállapítása kétségtelenül igaz napjaink jogpozitivistá beállítottságú jogéletére nézve is. Van-e más jogág, mely természeténél fogva annyira magától értetődően eszmei, mint a magánjog? A magánjog, amely az emberi létezés teljességét átfogja, s azon túl is mutat: legfontosabb életviszonyaink különleges és hétköznapi, egyedi és általános eseményeit fogantatásunktól halálunk utánig átöleli. A társadalom életében betöltött grandiózus szerepe megköveteli, hogy önmagán túl lépve mintegy az örökkévalósághoz szóljon. Sajátos létcélja betöltéséhez, időtállósága biztosításához tehát – értelemszerűen – elengedhetetlen, hogy szellemi alapját civilizációnk örök eszményeiből merítse. Ebből az is következik, hogy a magyar magánjog általános elvei kizárólag erényetikai paradigmában értelmezhetők helyesen, melynek folytán az elvek tartalmának megállapításakor nem tagadható meg az Abszolútumból fakadó objektív „Jó” létezése – máskülönben Jean-Paul Sartre Oresztészével szólva mondhatnánk: „*et il n’y a plus rien eu au ciel, ni Bien ni Mal, ni personne pour me donner des ordres*”.³ „*A jogszabályokból összesűrűsödő jogrend fölött ott lebeg még az erkölcs szabályaiból folyó magasabb jogrend*” – írta az Mtj. elkészültét ünnepelve 1928 őszén Beck Salamon.⁴ Megállapítása összecseng a német *Reichsgericht* néhány évtizeddel korábban, még a BGB hatálybalépése előtt kialakult gyakorlatában elismert

³ Oresztész kiáltja Jupiternek *Sartre* drámája III. felvonásának 2. jelenetében. Lásd SARTRE, Jean-Paul: *Huis clos suivie de Les mouches*, Gallimard, Paris, 1947, 236.

⁴ BECK Salamon: *Jog és igazság viaskodása*, Polgári Jog (régii folyama) 1928, 4/8, 157–162, idézet: 161.

ténnyel, amely szerint léteznek „*Rechtsätze höherer Ordnung*”.⁵ Miskolczi Bodnár Péter napjainkban kifejtett, aligha vitatható álláspontja szerint: „*A fenntartható fejlődés gazdasági gondolata is a morális normák iránti igényt erősíti. Reménykedhetünk abban, hogy a termelés és a profit minden áron való növelésével szemben más megfontolások hosszú évek elteltével a gazdasági és üzleti élet szerves részévé válhatnak.*”⁶

2. A magánjog általános elveinek meghatározása során a következő előzetes kérdést kell megválaszolni: Vajon azonosak-e a magánjog általános elvei a Ptk. bevezető rendelkezései körében szabályozott alapelveivel? A válasz egyértelmű: nem. A magánjog általános elvei sokkal bővebbek a Ptk. alapelveinél, és magukba foglalják azokat is. További kérdés, ha a magánjog általános elvei számukat és tartalmukat tekintve lényegesen szélesebb körűek a Ptk. alapelveinél, akkor mi a forrása azoknak az általános elveknek, amelyek nem a törvény szavából fakadnak? A magyar magánjog általános elveinek *elsődleges eszmei forrásai* jogtechnikai értelemben íratlan kútforrások, az európai gondolkodás több évezredes történetében megtalálható eszmetörténeti komplexumok. *Elsődlegességük* azt jelenti, hogy maguk más forrásokból nem táplálkoztak, hanem a kronologikus rendben, a megújulás során egymásra épülve bontakoztak ki, egymásnak szolgáltak eszmei talapzatul. *Normativitásukat*, ha utóbb kodifikáltattak is, nem elsősorban a kihirdetett jogszabály erejéből, hanem a gondolkodó és érző ember – mint a polgári jogi normarendszer megalkotója és egyben alanya s végső célja – benső világának kivetülésre is képes tényezőiből nyerik, amelyeket az egyén olyan belső meggyőződésből követ, amely akár ösztönös, akár tudatos értékelésgazdagságból következik (*iussum quia iustum*), s nem csupán az állam által alkotott jogszabály mögött rejlő kényszermonopóliumtól való félelemből (*iustum quia iussum*) fakad.

A magyar magánjog általános elveinek *elsődleges eszmei forrásai* összefoglalóan az *európai szellemi örökség*⁷ fogalmával írhatók le, amelynek elemei: a *görög filozófia*, a *római jog*, a *zsidó-keresztény vallási hagyomány*, valamint a *humanizmus* és a *felvilágosodás* vívmányai. Mindaz, ami az első hárommal oly értelemben *harmonizál*, hogy nélkülözi az ember helytelen értékeléséből fakadó, szélsőséges individualizmust, ill. – ellenkezőleg – a szélsőséges kollektívizmust.⁸ Ezt az alapvető, az európai közbeszéd legmagasabb szintjein

⁵ Lásd pl. RG, 08. 03. 1897 – VI 438/96, Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen (RGZ) 39, 385; vö. Walter SIMONS: *Reichsverfassung und Rechtsprechung*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, 1926, 81/3, 385–409.

⁶ MISKOLCZI BODNÁR Péter: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. A tisztesség követelménye és a tisztességtelen-ség polgári jogi tilalma = Az üzleti jog egyes modern kihívásai*, szerk. SZUCHY Róbert [=Acta Carolensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum, 2017/18.] 13–111, idézet: 17. Lásd még: TARNÓCZI Tibor, FENYVES Veronika, BACS Zoltán, BÖCSKEI Elvira: *Versenyképesség és gazdasági etika. Vállalati teljesítmény elemzése panel regresszióval*, Polgári Szemle, 2015, 11/4–6, 104–113; TOLNAI Ágnes: *A versenyképesség növelésének etikai korlátai*, Polgári Szemle, 2015, 11/4–6, 68–75.

⁷ Az értéktartalmak hatásmechanizmusukat tekintve a római jog európai jogi gondolkodásra kifejtett hatásával rokonítható, mellyel kapcsolatban Jhering *Geist* című nagy művének második kiadása előszavában írt szavai igen találóak: „*Mein Augenmerk ist nicht das römische, sondern das Recht, erforscht und veranschaulicht am römischen, m. a. W. meine Aufgabe ist mehr rechtsphilosophischer und dogmatischer Art als rechtshistorischer [...]*”. Lásd Rudolph von JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, 2. Aufl. Teil I, Breitkopf und Härtel, Leipzig, 1866, IX.

⁸ Henri de LUBAC: *Le Drame de l’humanisme athée*, Editions Spes, Paris, 1963, 8–9, és *passim*; LUKÁCS György: *Az ész trónfosztása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 238–240; Gabriel MARCEL: *L’Homme*

bő fél évszázada revelálódó⁹ tételt szükségszerű axiómaként kezelni, jöllehet az európai magánjogtudomány annak helyes voltát világosan igazolta.¹⁰ A közös európai civilizáció örök eszményei minden emberben – legyen bár jogtudós, jogalkotó, jogalkalmazó vagy jogalany –, ha sokszor öntudatlanul is, mozgósító vagy visszatartó tényezőként, mintegy ösztönszerűleg minden bizonnyal ott működnek (vö. Grosschmid¹¹). E források elfogadása grosschmid-i értelemben „*kultúrplanetizmus*”: a nemzet közvetlenül merít az európai kultúra ősforrásából, és az így nyert szellemi értéket átformálja, átgyúrja a maga képére. Ez nem „*kultúrszatellitizmus*”, hiszen nem az idegen nemzetek jogintézményeinek egyszerű lemásolásáról, változatlan alakban való pusztá átvételéről van szó.¹²

A magyar magánjog általános elveinek *másodlagos eszmei* forrásai egyfelől a magyar magánjogi gondolkodás és tudomány hagyományai, amelyek az európai magánjogi gondolkodás értékeit kritikai élel tartották szem előtt, másfelől a társadalmi közmegegyezésen alapuló, etikai meghatározottságú és jogi relevanciájú szokások¹³ (vö. Mtj. 6–7. §¹⁴), így a szokásjog,¹⁵

problématique, Aubier, Paris 1955, *passim*; VI. PÁL PÁPA *Populorum progressio kezdetű enciklikája* (Roma 1967; ford. DER Katalin) 42. pont és *passim* (forrása: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=462>); SZABÓ Ferenc: *Az ember és világa*, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Budapest, 2011, 23–77.

⁹ Ld. Theodor HEUSS: *Reden an die Jugend*, Wunderlich, Tübingen, 1956, 32; XVI. Benedek pápa beszéde 2011. szeptember 22-én a német Bundestag előtt; forrása: <https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/gastredner/benedict/rede-250244> (letöltés ideje: 2020. 11. 17.)]

¹⁰ Helyszűke miatt az igen számos alapmű hivatkozását ld. BENKE: *i. m.*, 34–35. 57. lábj.

¹¹ Zsögöd Benő 21 évesen (1873) a kötelesrészről írt, Sztrokay-díjas tanulmányának egy részlete szerint: „[...] a római jog és [...] nemzeti jogunk [...] odvas fa [...], melynek csak helyel-közzel virul még ágain az élet ereje. De ime körülöttünk zajong a jogélet, melynek ezer meg ezer magánjogi kérdését sem római, sem nemzeti jog nem intézi, hanem intézi bizonyos jogi öntudat, mely legelső sorban viszonyaink természetén indul. Vannak, kikben ez az öntudat a római jogra, vannak, kikben nemzeti jogunkra, sokakban az oszt-rák törvényre támaszkodik inkább, de senki keresetet, itéletet a római, nemzeti, sőt az oszt-rák jogra is alig bír, hogy meg ne kérdeznék ez öntudat sugalmát, mely számtalan jogintéző emberünkben él, ki római jogot s a nemzet jogot hírből ösmeri talán.” Lásd: ZSÖGÖD Benő: *Magánjogi tanulmányok*. I. kötet, Politzer, Budapest, 1901, 315–524; idézi LESZKOVEN László: *Válogatás magánjogi irodalmunk gyöngyszemeiből = Grosschmid gondolatai és az új magyar Ptk.*, szerk. JUHÁSZ Ágnes, Novotni, Miskolc, 2013, 113–116; 113.

¹² Idézi ZALÁN Kornél: *Grosschmid és a régi magyar magánjog*, Jogtudományi Közlöny (régii folyam), 1931, 66/26, 225.

¹³ Frank Ignác szerint: „szokásnak a Törvénytudományban nevezzük az igazságnak olyan szabályait, melyek a követők megegyező, de csak tetteken nyilatkozó véleményéből eredtek”. Lásd: FRANK: *i. m.*, 21.

¹⁴ Ld. 6. §: „Oly jogi kérdésben, amelyet törvény nem rendez, a bíróság a hazai jog szellemének, a jog általános elveinek és a tudomány megállapításainak figyelembevételével határoz.” 7. §: „Törvény alatt e törvénykönyvben a törvényerejű szokást és egyéb jogszabályt is érteni kell, hacsak a rendelkezésből más nem következik.” (Kiem. tőlem.)

¹⁵ Schwarz Gusztáv 1893-ban, a magyar magánjog tényleges kodifikációs folyamatának megkezdésekor mondotta: „A bírói jog valóságos jogforrás, még pedig nemcsak felismerési forrása a már létező, rajta kívül fejlődött jognak, hanem valóságos jogteremtő forrás. [...] csakis a következetes jogmondás teremt jogot; de a gyakorlat e joga azután valóságos jog lesz. [...] ha a szokásjog ez alapon egyszer keletkezett, mégis csak megvan, [...] ereje az emberi természet pszichológiájában gyökerezik. [...] gyakorlati sulya a magyar magánjog szempontjából abban van, hogy élő magánjogunk fél existenciája az esetjogban rejlik. Az esetjogban él magánjogunk java része és az esetjogból rekonstruálendő.” Idézet: SCHWARZ Gusztáv: *Magánjogunk felépítése*, Magyar Jogászegyleti Értekezések 1893, 8/10, 17–18, idézi HOMOKI-NAGY Mária: *A szokásjog hatása a magyar magánjog fejlődésére = Szokásjog és jogszokás*, szerk. NAGY Janka Teodóra [=Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2] I. kötet, PTE KPVK, Szekszárd, 2016, 165.

a (népi) jogszokás,¹⁶ a kereskedelmi szokás stb. A szekunder források visszavezethetők a primer kútfőkre, nem önállóak, jogforrási funkciójuk – szemben a primerekkel – nagyobbáért csupán közvetítő jellegű. Szemben a magánjog-tudományi gondolkodás eredményeivel, a szokások érvényesülése az általános magánjogi elvek tartalmának alakítása körében rendkívül kivételes, a szokások hatást tipikusan az egyes konkrét jogintézmények (pl. özvegyi jog, ági öröklés, általános gyermektartási kötelezettség, telki szolgálat, erdőbirtokosság, hegyközség) tartalmára korlátozott módon fejtenek ki.

Mindezek mellett a magánjog általános elveinek *kodifikált* kútfői: a magyar alkotmányosság, azaz Magyarország Alaptörvénye és alkotmányos rendje, továbbá a hazánk nemzetközi kapcsolatait meghatározó nemzetközi egyezmények és az európai integráció (Európai Unió) jogának bizonyos elemei is.

3. A magánjog általános elveinek *közös funkciója*, hogy áthassák a magánjog egészét, továbbá, hogy az örök eszmények mentén a társadalom célkitűzéseinek, jogpolitikájának állandó irányvonalát és főbb tendenciáit kijelölve¹⁷ kössék részben a jogalkotó kezét, de átfogóan vezessék a jogalkalmazó gondolkodását, értelmezési kereteket, zsinórmértékeket adva a bíróság, a hatóság, valamint a jogalanyok, ill. – egyesek szerint¹⁸ – a jogtudomány kezébe.¹⁹

4. Az *általános elvek fajai* az egyes elvek eltérő eredete és különböző hatásmechanizmusa alapján oszthatók fel csoportokra:²⁰

– Az *alapintézmények* a magánjog alappillérei, a magánjogi szabadságok kifejeződése, a magánautonómia garanciái: a polgári jogegyenlőség, az egyén személyi és

¹⁶ Lásd pl. TAGÁNYI Károly: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1919; PAPP László: *Vezérfonal a népi jogélet kutatásához*, Néptudományi Intézet, Budapest, 1948; BÓNIS György: *Magyar jogi néphagyományok*, Magyar Szemle, 1939. június, 121: „Az élő jog birodalmának nemcsak olyan előkelő lakói vannak, mint a törvény, a rendelet vagy a bírói ítélet. A tételes jog és a hivatalos szokásjog rétegen túl is van egy szabálycsoport, amelyet maga a nép tart fenn és vall magára kötelezőnek. Ez a csoport, mondhatnók jogrendszer, rendkívül szívós, mert a legjobb esetben megtűrt kisegítő a hatalom joga mellett, de sokszor annak kifejezett tilalma ellenére is él tovább. Ha egy jogelv be tud jutni ebbe a kevésbé előkelő körbe, megállotta az élet próbáját, pedig ezen sokszor a legszebb törvények is elbuknak.” Napjainkban NAGY Janka Teodóra és HOMOKI-NAGY Mária munkái mellett különösen a PTE–ELTE–SZTE egyetemközi *Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kiadványai emelendők ki (www.jogineprajz.hu).

¹⁷ Mások mellett pl. NOVOTNI Zoltán: *Polgári jog I. Általános rész*, NME ÁJK, Miskolc, 1991, 33.

¹⁸ BÍRÓ György, LENKOVICS Barnabás: *Új magyar polgári jog I. Általános tanok és személyek joga*, Novotni, Miskolc, 2013, 55.

¹⁹ BENEDEK Károly: *A polgári jog legfontosabb alapelvei*, Jogtudományi Közlöny, 1964, 19/12, 633–640, 633; NOVOTNI: i. m., 33; LESZKOVEN László: *A polgári jog alapelvei = Civilisztika I*, szerk. BARZÓ Tímea, PAPP Tekla, Dialóg Campus, Budapest, 2018, 23–46, 42.

²⁰ A szakirodalomban nincs egyetértés abban a vonatkozásban, hogy a nem kodifikált jelenségek elismerhetők-e egyáltalán valamiféle általános elvként, továbbá abban sem, hogy melyek ismerhetők el, melyek nem, végül abban sem, hogy milyen elnevezések alkalmazandók az egyes elvszerű jelenségekre (pl. kodifikált és tudományos alapelvek, avagy alapintézmények, generálkauzulák, vezérmotívumok). Az e klasszifikációban felsorolt „elvtípusok” és „elvfajok” mellett az 1959. évi Ptk. miniszteri indokolása is használja pl. az „*alapelvszerű rendelkezések*” elnevezést (25. o.), ugyanakkor Leszkoven pl. – alkalmasint helyesen – kétli, hogy a 2013. évi kódex egyes könyveiben kifejezetten „*alapelv(ek)*”-ként kodifikált rendelkezések valójában alapelvek-e, nem inkább csupán *alapvető rendelkezések-e* [pl. 3:13. § (1) bek.; 5:112. § (1) bek.; 5:118. §]. Lásd LESZKOVEN, i. m., 23. o. 4. lábj.

- vagyoni önrendelkezési szabadsága, a szerzett jogok védelme, a társadalmi ön-szerveződés szabadsága és bizonyos körben a nyilvánosság elve.
- Az *alapvető elveket* a Ptk. bevezető rendelkezései tartalmazzák, ezek a kódex egészét átható, annak egyes jogszabályai értelmezését elősegítő, általános jelentőségű elvek, amelyek funkciójuk, céljuk és működésük alapján igen eltérőek:
 - a *Ptk. hatályára vonatkozó szabály* (1:1. §);
 - a *Ptk. alapelvei*: az értelmezési alapelv (1:2. §), a jóhiszeműség és tisztesség elve (1:3. §), az elvárható magatartás elve (1:4. §), a joggal való visszaélés tilalma (1:5. §), a bírói út szabálya (1:6. §), valamint az alanyi jogok szabad gyakorlásának immanens, az 1:3–5. §§-beli korlátozó alapelvekből felismerhető elve;
 - az *általános jelentőségű, konkrét tényállások* jórészt általános magánjogi tilalmak: a *venire contra factum proprium* tilalma [1:3. § (2) bek.], a *nemo suam turpitudinem allegans auditur* elve [1:4. § (2) bek.], a felróhatóságra való kölcsönös hivatkozás joga [1:4. § (3) bek.] és a jogszabály által megkívánt jognyilatkozat visszaélésszerű megtagadásának tilalma [1:5. § (2) bek.].
 - Végül a *vezéreszmék*²¹ az általános jogrendnek a magánjogban is érvényesülő, mind a jogalkotót, mind a jogalkalmazót kötő, a történelmi léptékű jogi közmegegyezés és szokás alapján kialakított főcéljai: az érdekpreferencia-képzésen alapuló szabályozás, a mellérendeltség és egyenjogúság elve szerinti szabályozás, az objektív észszerűség követelménye, valamint a jogbiztonság és annak garanciái, vagyis az igazságosság és – mint a jogalkalmazói igazságosság jogalkotáson alapuló korrekciója – a méltányosság.

2. A konkrét fogalmi keretek: jogbiztonság és igazságosság

E tanulmány rövid válaszokat kíván adni bonyolult megítélésű jogtudományi és eszmetörténeti kérdésekre. A jogbiztonság, az igazságosság és a méltányosság fogalmával évezredek óta az emberiség legnagyobb gondolkodói foglalkoztak, és e tevékenységük eredményeképpen komplex nézetrendszerek alakultak ki. A jogbiztonság, igazságosság, méltányosság gondolkodó ember általi összetett vizsgálatára vonatkozó igény kialakulása előfeltételezi az államilag szervezett társadalmak és az ezzel szükségképpen együtt járó jogi normarendszerek létrejöttét. Míg azonban az igazságosság és méltányosság „ősi”, már az ókori filozófia, ill. politikai és jogi gondolkodás homlokterében álló fogalom, addig a jogbiztonság kategóriája eszmetörténetileg az ún. modern kor „terméke”.

A három vezéreszme összefüggésének rövid sémája álláspontom szerint a következő: az *igazságosság a homogenitásban, a méltányosság a heterogenitásban érvényesülő jogbiztonság*. Ennek megfelelően a jogbiztonság, az igazságosság és a méltányosság között

²¹ Lényegében formális kérdés, hogy a „vezérmotívumok”-nak nevezett, eredetileg Szladits Károlytól származó „irányító eszmék” kategóriájának megnevezését célszerű megváltoztatni a „vezéreszme” kifejezésre. Ez ugyanis egyfelől nem cseng oly idegenül, mint a latino–germanizmusnak ható „motívum”, másfelől nem hat olyan régiesenek sem, mint az „irányító eszme” elnevezés.

rangsor tételeződik, mely úgy értelmezendő, hogy a jogbiztonság garanciája az igazságosság, melynek korrekciója a méltányosság, így az maga is igazságosságra vezet, ekként ugyancsak a jogbiztonságot szolgálja. A jogállamban tehát a három érték közül a legfőbb a jogbiztonság.²²

Érdemes ugyanakkor mintegy történelmi ellenpéldaként Gustav Radbruch *Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog* című, a XX. századi német történelem legsötétebb korszakát követő évben megjelent cikkének híres tézisére (*Radbruchsche Formel*) is utalni:

„[...] a pozitív, írott szabályban rögzített, a hatalom által biztosított jog akkor is elsőbbséget élvez, ha tartalmilag igazságtalan és célszerűtlen. Akkor azonban, ha a tételes jognak az igazságossággal való ellentéte már elviselhetetlen mértékűvé válik, azt jogtalanak kell tekinteni, s ilyenkor a törvénynek mint igazságtalan jognak az igazságosság előtt meg kell hajolnia. Nem lehetséges pontos határvonalat húzni a törvényes jogtalanság és a jogtalan tartalom ellenére még hatályos törvény közé, [...] azonban ott, ahol nincs törekvés az igazságosság magvát alkotó egyenlőség biztosítására, ott a törvény nemcsak helytelen jog, hanem egyáltalán jog mivolta is hiányzik. [...] a tételes jog értelme] az igazságosság szolgálata”.²³

2.1. A jogbiztonság vezéreszméje

1. A jogbiztonság a jogállam garanciája. A jogállam a XIX. század elejére visszavezethető szakkifejezés, amely a német dogmatika „*Rechtsstaat*” (Carl T. Welcker, Robert von Mohl)²⁴ és az angolszász jogi-politikai gondolkodás „*Rule of Law*” (John Locke, Albert Venn Dicey) fogalmán alapul.²⁵ Az a gondolat ugyanakkor, hogy az államilag szervezett társadalomban a jog uralkodjék, ne pedig egy-egy önmagát kiválasztó, kiválasztató személy, testület vagy társadalmi réteg, *Arisztotelészre* megy vissza: „τὸν ἄγα νόμον ἀρχεῖν αἰρετώτερον μᾶλλον ἢ τὸν πολιτῶν ἓνα τινά” (*Politika* III. 1287a. 18–20²⁶), vagyis: „*inkább a tör-*

²² Vö. 9/1992. (I. 30.) AB határozat V. 4. pont; 11/1992. (III. 5.) AB határozat III. 5. pont. Vö. LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 1998, 130–133; BESSÉNYÓ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2003, 30–31.

²³ GUSTAV RADBRUCH: *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*, Süddeutsche Juristenzeitung 1946, 1/5, 105–108, 107.

²⁴ ERNST-WOLFGANG BÖCKENFÖRDE: *Rechtsstaat = Historisches Wörterbuch der Philosophie*, szerk. Joachim RITTER, Karlfried GRÜNDER, Vol. 8, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1992, 332–34, idézi JAKAB András: *Jogállamiság és terrorfenyegetés. Az alkotmány normativitásának és az életmentő kénzés megengedhetőségének kérdése = A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös*, szerk. FEKETE Balázs, HORVÁTHY Balázs, KREISZ Brigitta, HVG-Orac, Budapest, 2014, 240–263; 243–244.

²⁵ ALBERT VENN DICEY: *Lectures Introductory to the Study of the Law of the Constitution*. 2. kiadás, Macmillan, London, 1886. Lásd még JOHN PHILIP REID: *Rule of Law. The Jurisprudence of Liberty in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Northern Illinois University Press, 2004); GIANLUIGI PALOMBELLA, NEIL WALKER (szerk.), *Relocating the Rule of Law*, Hart, Oxford, 2009. A fogalom tágabb értelméhez lásd JOSEPH RAZ: *The Rule of Law and its Virtue = The Authority of Law*, szerk. JOSEPH RAZ, Clarendon, Oxford, 1979, 210–229. Újabban lásd TOM BINGHAM: *The Rule of Law*, Penguin, London et al., 2010.

²⁶ Latinul: „*legem ergo principari eligibilis magis quam civium unum aliquem*” Lásd ARISTOTELIS *Politicorum libri octo*. Translat. Guilelmi de MOERBEKA, Teubner, Lipsiae, 1872, 228.

vényt kell vezetőül választani, mint bárkit is egymagát a polgárok közül” (ford.: Szabó Miklós²⁷). Az alábbi fejtegetések ugyan jogágtól függetlenek és általánosak, azonban megfelelően alkalmazandók a magánjog esetében is mind a jogalkotóra és a jogalkalmazóra, mind az egyes jogalanyokra.

A jogbiztonság fogalmának van valami időtálló és a történelem folyamatában átmenetileg uralkodó ideológiáktól független karaktere. Így pl. Peschka Vilmos²⁸ hegelianus-marxista alapokon álló, 1981-ben megjelent dolgozata szerint a jog egyik alapvető értéke annak biztonsága, amelynek elemei a jog kalkulálhatósága és általános megvalósulása mellett annak megismerhetősége, áttekinthetősége, bizonyossága.

A magyar Alkotmánybíróság „[...] az Alaptörvény hatálybalépése után is fenntartotta azon korábbi értelmezését, mely szerint a jogbiztonság önmagában nem alapjog, így az Alaptörvény B) cikk (1) bek. sérelmére alkotmányjogi panaszt csak kivételes esetben, a visszaható hatályú jogalkotás tilalma és a felkészülési idő hiánya esetén lehet alapítani”.²⁹ Továbbá: „A jogállamiság egyik legfontosabb alkotóeleme a jogbiztonság, amely egyebek között megköveteli, hogy a jogalanyoknak meglegyen a tényleges lehetőségük arra, hogy magatartásukat a jog előírásaihoz tudják igazítani, ennek érdekében a jogszabályok a kihirdetésüket megelőző időre nézve ne állapítsanak meg kötelezettséget, illetőleg valamely magatartást visszamenőleges hatállyal ne minősítsenek jogellenesnek.”³⁰

2. A jogbiztonság egyformán jogalkotási és jogalkalmazási követelmény, de annak címzettje, alanya – vagyis élvezője, de egyben kötelezettje – a jogalany is. A jogbiztonság megnyilvánulásai a címzetteknek (jogalkotó, jogalkalmazó, jogalany) megfelelően háromfélék:

A jogalkotó esetében jogbiztonság az, ha a jogi norma a megszabott rendben keletkezik, tartalma megismerhető, következménye észszerűen kiszámítható (további megnyilvánulása a jogbiztonságnak pl. a visszaható hatály tilalma). A jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény (Jat.) határozza meg a jogbiztonság vezéreszméje által a jogalkotóval szemben támasztott egyes követelményeket, így a norma megismerhetőségét és kiszámíthatóságát, valamint a visszaható hatály tilalmának elvét [a jogalkotás alapvető követelményeihez ld. a Jat. 2. §-át; ill. vö. 9/1992. (III. 5.) AB határozat]. Már Szladits Károly kiemelte: alapvető jelentőségű, hogy „a magánjogban a lehetőség szerint kerülni kell az alkalmi törvényhozást, a törvényhozási túltermelést: a jogélet agyonszabályozását és túlterhelését aprólékos szabályokkal, valamint a jogszabályok sűrű váltogatását”.³¹

A jogalkalmazó esetén a jogbiztonság a jogalkalmazás egysége, ill. a végrehajtás elkerülhetetlensége és egységessége. A jogalkalmazás egysége³² az eltérésre okot nem adó mértékig hasonló ügyekben, azonos és változatlan jogszabályok alapján hozott bírói és hatósági döntések egységességét jelenti. Legfőbb őre a Kúria, amely az alsóbb fokú

²⁷ Forrás: mek.oszk.hu/04900/04966/04966.rtf

²⁸ PESCHKA Vilmos: *Értékek és kategóriák a jogalkotásban*, Jogtudományi Közlöny 1981, 36/4, 239–247, 242–244.

²⁹ Lásd: 3268/2012. (X. 4.) AB végzés, Indokolás [14]–[17] pontjai, 3323/2012. (XI. 12.) AB végzés, Indokolás [9] pontja. Idézi: 18/2018. (XI. 12.) AB határozat, Indokolás [19] pontja.

³⁰ Lásd: 7/2016. (IV. 6.) AB határozat, Indokolás [18] pontja. Idézi: 18/2018. (XI. 12.) AB határozat, Indokolás [22] pontja.

³¹ Idézet: SZLADITS Károly: *A magánjog fogalma, fejlődése és tudománya = Magyar magánjog*, szerk. SZLADITS Károly, I. kötet, Általános rész, Személyi jog, Grill, Budapest, 1941 (repr.), 5–120, 44.

³² Vö. SZLADITS: *i. m.*, 44.

bíróságokra nézve kötelező jogegységi határozatokat hoz (Alapt. 25. cikk). Azzal, hogy az Alkotmánybíróság úgy látta, a „normaként viselkedő” jogegységi határozatok alaptörvény-ellenességének vizsgálatára is hatásköre van,³³ valamint az alkotmányjogi panasz bevezetésével³⁴ a bírósági jogalkalmazás egységének alakulása terén immár az Alkotmánybírósággal is hangsúlyozottan számolni kell. A jogbiztonság másik jogalkalmazói megnyilvánulása a jogalkalmazói döntés végrehajtásának elkerülhetetlensége és a végrehajtás egységessége. „Az Alaptörvény és a jogszabályok érvényre juttatása érdekében kényszer alkalmazására az állam jogosult.” [Alaptörvény C. cikk (3) bek.]. Ez az állami kényszermonopólium.

Végül a *jogalanyok* esetében a jogbiztonság „arca” az önkéntes jogkövetés. A jog uralmának, a jogbiztonság megvalósításának valójában a legfontosabb biztosítéka az állami kényszerszerű megelőzően az, hogy az adott norma címzettjeinek többsége belső meggyőződésből a normatív tartalom érvényesülését maga is önként elfogadja és elősegítse. Ez a jogkövetés, amelynek alapjául szolgáló belső meggyőződés háttérben többféle indok állhat. Így a norma észszerűsége, igazságossága és méltányossága, ekkor áll: „*iustum quia iustum*”, azaz: „parancsolt, hiszen igazságos”. Ilyen indok, motívum továbbá a konkrét normakövetés megtagadásának büntetőjogi, közigazgatási jogi és magánjogi szankciók alkalmazása útján történő megtorlásától való félelem. Utóbbi esetben a norma „*iustum quia iustum*”, vagyis: „igazságos, hiszen parancsolt”. Miként arra a Ptk. indokolása is rámutat, az *igények észszerű időn belüli mielőbbi érvényesítése* a felek részéről ugyancsak jogbiztonsági követelmény. Emiatt törölte a Ptk. az elévülés megszakítására vezető jogi tények közül [6:25. § (1) bek.] a követelés teljesítésére irányuló írásbeli felszólítást, mert az nem az igény érvényesítésére, hanem az igényérvényesítési idő és az azzal járó jogbizonytalanság meghosszabbítására ösztönöz.

2.2. Az igazságosság mint a jogbiztonság garanciája

1. Az igazságosság mint filozófiai, teológiai és társadalomtudományi (jogtudományi, szociológiai stb.) fogalom számos eltérő szellemtörténeti paradigmában értelmezhető. Ez önmagában többféle igazságosság-fogalmat, -elméletet és -nézetrendszert eredményez. Például már Arisztotelész megkülönbözteti az igazságosságot, ha az a szülő és a gyermek, illetve ha az a polgárok közötti viszonyrendszerben merül fel (*Nikomakhoszi etika*=NE 1160a). A keresztény teológia isteni igazságossággal összefüggő, mérhetetlenül gazdag forrásbázisától eltekintve is az igazságosság fogalma Aquinói Szent Tamás – a kritikai irányzatok ellenére – örök érvényű klasszifikációja szerint is többértű. Az ún. törvényes igazságosság (*iustitia legalis*) az az erény, amely a közösség iránti kötelesség teljesítését jelenti (ST II-II q 58 a 5). Ezzel szemben az ún. különös, avagy részleges igazságosság (*iustitia particularis*) az egyes személyek iránt megnyilvánuló igazságosság,

³³ Lásd 42/2005. (XI. 14.) AB határozat.

³⁴ Lásd az Alkotmánybíróság és a Kúria közös szervezésében elvégzett kutatási projektum megjelent és megjelentetni tervezett tanulmány köteteit; pl. *Alkotmányjogi panasz – a hatásköri kérdések. Tanulmánykötet*. [=Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban, II. kötet], HVG-Orac, Budapest, 2019; *A bírói kezdeményezések gyakorlati tapasztalata. Tanulmánykötet*. [=Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban, IV. kötet], HVG-Orac, Budapest, 2019.

amelynek két további síkja van (ST II–II q 61 aa 1–2): a kölcsönös igazságosság (*iustitia commutativa*) és az (el)osztó igazságosság (*iustitia distributiva*).

Az „igaz”, „igazság”, „igazságos”, „igazságosság” szavak egyike sem jelenik meg a hatályos Ptk.-ban. Az „anyagi igazság” fogalma mint „a valóság jogi alteregója” – melynek antagonistája a „joglátszat” – itt nem játszik szerepet sem jogalkotási (fikció, nyilvántartási közhitelesség, jogos birtok, értékpapír, kereskedelmi forgalom, holtak nyilvánítás stb.), sem jogalkalmazási [pl. a tényállás-megállapítás (*subsumptio*), a vélelmek] értelemben.³⁵ Az Alaptörvény Preambuluma szerint ugyanakkor polgár és állam közös célja – egyebek mellett – az igazság kiteljesítése. Tekintettel az „igazságosság” fogalmának filozófiai, eszmetörténeti jelentőségére, absztraktsága magas fokára, sokrétű jelentésére, valamint a kodifikáció általi érintetlenségére, külső forrást kell keresni a tartalom helyes megragadásához. Ha elfogadtuk, hogy magánjogunk általános elveinek legfőbb forrása az *európai szellemi örökség*, akkor észszerűnek látszik megvizsgálni, mit tartott „igazságosság”-ról az antikvitás görög filozófiai és római jogi gondolkodása, a keresztény teológia, ill. a felvilágosodás angol és francia szellemi atyjai. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a régmúlt igazságok korunkra – hagyománytiszteltetből – történő kritikátlan alkalmazása anakronisztikus, s mint ilyen: tudománytalan.

2. Az antikvitásban a görög filozófia igazságosság-fogalma (*dikaioiszüné*) Homérosz „igazság” (*dikaion*) fogalmában gyökerezik (*Íliász* XVI, 541–542), és *proto-legális* (ősjogi, ill. jog előtti) kategória.³⁶ Az igazságosság a görögöknél – hasonlóan a keresztény teológiához – erényetikai paradigmában merül fel, mégpedig mind az egyén (sőt, itt: az istenek), mind az állam vonatkozásában akként, hogy igazságos az, ha mindenki megteszi a magáét, vagyis: ha mindenki a maga dolgával foglalkozik, a maga feladatát végzi el, nem tolakszik bele más személynek az övétől eltérő, különféle szféráiba. Platón *Az állam. Az igazságosságról* (*Politeia. Peri tón dikaion*) című művének 4. könyvében, s ugyanígy a sztoikusok – pl. Diogenész Laertiosz *Filozófusok életének és tanainak gyűjteményes összefoglalása* (*Philosophón bión kai dogmatón szünagógé*) című műve – négy ún. kardinális (sarkalatos) erényt említene. Ezek: az okosság (belátás), az erősség (bátorság), a mértékletesség és az igazságosság (4. könyv). Platón igazságosságtana az igazságosság emberi erényét az állam méreteire nagyítva határozza meg a „jó állam” mértékét. Arisztotelész szerint (NE 1129b–1130a) az igazságosság a legfőbb erény, hiszen nem önmagunkkal, hanem a másik emberrel kapcsolatos. Igazságosság-fogalma Ciceróéval és Ulpianuséval együtt erősen homogén.³⁷

³⁵ Túry Sándor szerint a jogtudományt leginkább a német *Begriffsjurisprudenz* dogmatizáló fogalomkonstrukciós eszközrendszere (pl. „a jogalkotó technikai jellegű szükség-hazugsága”, azaz a fikció) térítette le az igazság útjáról. Túry Sándor Kornél: *Igazságellenes tényezők a jogban (különös tekintettel a kereskedelmi jogra)* = Emlékkönyv Dr. Szladits Károly tanári működésének harmincadik évfordulójára, Grill, Budapest, 1938, 179–318, különösen 182–195. A bírói jogfejlesztés, a hézagkitöltő analógia alkalmazása hatókörén túl a legfőbb iránytűnek a bírói „igazságérzet” véli, amely a pozitív jog hiányában a természeti jogelvekből („*natürliche Rechtsgrundsätze*”) táplálkozik. *Vö. uo.*, 256–260.

³⁶ Lásd pl. Michael GAGARIN, Paul WOODRUFF: *Early Greek Legal Thought = A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics*, szerk. Fred Dycus MILLER, Carrie-Ann BIONDI, 1. kiadás, Springer, Heidelberg et al., 2007, 7–34, különösen 9, 33.

³⁷ Wolfgang WALDSTEIN: *Zur juristischen Relevanz der Gerechtigkeit bei Aristoteles, Cicero und Ulpian = Der Gerechtigkeitsanspruch des Rechts. Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 65. Geburtstag*, szerk. Margarethe BECK-MANNAGETTA, Helmut BÖHM, Georg GRAF, Springer, Wien, 1996, 1–71.

Arisztotelész az emberi igazságosságot úgy ragadja meg, mint azt a magatartást, amelynek során „*az ember megadja mindenkinek azt, ami őt megilleti*”.

Cicero szerint az igazságosság az a lelki alkat, amely „mindenkinek megadja, ami illeti” (vö. *de finibus bonorum et malorum* 5,65: „*animi affectio suum cuique tribuens ... iustitia dicitur*”). Ulpianus regulái II. könyvében (vö. D. 1,1,10 pr.) az igazságosságot „*állandó és örök törekvés*”-ként („*constans et perpetua voluntas*”) értékeli, amely arra irányul, hogy „*ki-nek-kinek a neki járórt megadjuk*” („*ius suum cuique tribuendi*”). Cicero szerint az effajta igazságosság az, ami elválasztja a jó törvényt a rossztól, s e gondolatban Ulpianus odáig megy (D. 1,1,1 pr.), hogy maga a „*jog kifejezés*” („*nomen iuris*”) is az „*igazságosságból származik*” („*est autem a iustitia appellatum*”) – jóllehet nem etimológiailag, hanem ontológiailag.³⁸

3. Az ó- és középkori keresztény teológia tanítása körében a jelentősebb egyháztanítók (*doctores Ecclesiae*) álláspontja a kiemelendő. Szent Ambrus (339–397), „a szociális igazságosság apostola” (osztó igazságosság) a jogász szigorával és a moralista komolyságával pellengérezte ki a pénz hajszolását s a vagyon utáni törtetést. Egy homiliarészlet szerint: „*Ha egy szegénynek adsz, nem a sajátodból adod, hanem az övéből. De te kisajátítod magadnak azt, ami mindenki javára adatott.*”³⁹ Ekkleziasztikai művében [*de officiis ministeriorum* I,24,(115)] Ambrus kiemeli: „*az igazságosság mindenkinek megadja a magáét, nem követeli magának a másét, és a saját hasznától eltekint, hogy óvja a közösségi egyenlőséget*” („*suum cuique tribuit, alienum non vindicat, utilitatem propriam negligit, ut communem aequitatem custodiat*”).

Szent Ágoston (354–430) *Vallomások* című műve szerint: az isteni igazságosság „*érzéklet meghaladó forma* (XII,4), [...] amely nem a szokások szerint ítél, hanem a Mindenható örök törvényére támaszkodik (II,7,2), [...] egyesít magában minden erkölcsi törvényt, s önmaga változása nélkül a különböző korszakokban nem egyszerre mindent, hanem azt rendeli és parancsolja, ami azon időknek megfelel (II,7,4); [...] igazságosság [...] az, hogy bizonyos dolgokhoz ragaszkodjunk (X,37,2)” (ford.: Vass József).⁴⁰ Ágoston szerint „*az igazságtalan törvény nem törvény*”, s az igazságtalan államok csupán „*nagy rablóbandák*” („*magna latrocinia*”; *de civitate Dei* IV,4).⁴¹

Aquinói Szent Tamás (1225–1274) az igazságosság jelentéssíkjait a *Summa Theologiae*-ben (ST II-II) ragadta meg örök érvényű módon (ld. fentebb). Az igazságosság általános erény (*virtus generalis*), érvényesülést kíván mind az egyén saját magával, mind a másokkal kapcsolatos viszonyaiban, s mint ilyen, mindig a közjóra irányul (q 58 a 5). A politikai igazságosság a közösségnek az egyén felé irányuló viszonyában osztó igazságoságként (q 47 a 10; q 61 aa 1–4), az egyénnek a közösség felé irányuló viszonyában pedig törvényes igazságoságként értendő. Az egyének közötti, ún. kölcsönös igazságosság lényegében

³⁸ Ulrich von LÜBTOW: *De iustitia et iure*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1948/66, 469.

³⁹ Diós István (szerk.): *Szentek élete*. I–II. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 2009, s.v. Ambrus; *sine pagina*. Forrás: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/1207.html>

⁴⁰ Forrás: <http://mek.niif.hu/04100/04187/04187.htm>

⁴¹ „*Remota itaque iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia?* [...]” Más értelmezés is ismeretes, mely szerint a bevezető mellékmondat nem kondicionális, hanem kauzális. Előbbi szerint „*ha az igazságosság hiányzik [belőlük]...*”, utóbbi esetében: „*mivel az igazságosság hiányzik [belőlük]...*”. Lásd Christoph HORN: *Politische Gerechtigkeit bei Cicero und Augustinus*, *Etica et Politica*, 2007, 9/2, 46–70, különösen 61–63.

a „mást nem sérteni” és a „kinek-kinek a neki járó megadni” főparancsok megragadása azzal, hogy „a járónál többet adni” nem igazságosság, hanem nagylelkűség (*magnanimitas*), amely növeli az igazságosság jóságát (q 58 a 12 arg. 2). Arisztotelész nyomán kiemeli, hogy e parancs az egyént is terheli, ugyanakkor érvényesítésének fő letéteményese az állam törvényei szerint eljáró bíró: „*a bíró parancsoló és irányító módon adja meg mindenkinek, ami a magáé, mivel 'a bíró a lélekkel rendelkező igazságosság, és a fejedelem az igazságosság őre'*” (q 58 a 1 ad arg. 5⁴²).

4. A *felvilágosodás* szellemi atyjai által az igazságosságról vallott nézetek körében négy közös vonás mutatható ki:

- Az első közös vonás az igazságosság-fogalom demoralizációja, vagyis az uralkodó erényetikai paradigmából történő kiszakítása. Ennek eredménye úgy foglatható össze, hogy az igazságosságnak nincsen abszolút, azaz a transzcendensből, avagy Istentől eredő, vagy a természetből (*rerum natura*) fakadó fogalma, hanem annak tartalma a társadalmi szerződésen alapul. A demoralizációt elveti azonban pl. Locke és Leibniz, míg Montaigne vagy Pascal szkeptikus az igazságosság meghatározhatóságával összefüggésben (Pascalnál az igazságosság isteni fogalom, így az emberi intellektus képtelen meghatározni annak egyetemes tartalmát).⁴³
- A második általános vonás, hogy az igazságosság fogalmi súlypontja transzpónálódik az Isten-egyén, illetve közösség-egyén és egyén-egyén hármas kapcsolatrendszeréből a társadalom-egyén kapcsolati paradigmába.
- A harmadik közös sajátosság az, hogy az igazságosság kiterjedt fogalmi rendszere e nézőpontok miatt szükségszerűen leszűkül az osztó igazságosság fogalmára.
- Végül a negyedik hasonló vonás szerint az igazságtalanság nem más, mint a társadalmi szerződés megszegése, vagyis az igazságosság a társadalmi szerződés normáinak mindenki által való egyenlő betartása; e gondolatmenet jelentősége az államhatalommal szembeni engedetlenség ideológiai megalapozásánál jut szóhoz.

Thomas Hobbes (1588–1679) *Leviathan* című művében (1651) megalapozta a modern, ideológiamentes jogállami törvények uralmát. Szerinte oly végső cél, avagy legfőbb jó, amit a régi erkölcsfilozófusok könyveikben emlegettek, nem létezik (XI. Az erkölcsök különbözőségéről). Leviatán főnormája immár nem a természet adta igazságfogalom, hanem azt a társadalmi megállapodás határozza meg. A szerződés előtti, *bellum omnium contra omnes*-állapot leírása szerint: „*Ahol nincs közhatalom, ott nincs törvény, ahol nincs törvény, ott nincs igazságtalanság.*”⁴⁴ Eszerint a társadalommá szerveződés teremti meg az igazságosság-igazságtalanság fogalmi kettősének létrejöttét, és tartalmát a szerződés definiálja: „*az igazságtalanság definíciója nem más, mint a megállapodás be nem tartása.*” A társadalmi szerződés alapján létrejött állam jogforrásai által alkotott normarendszer betartása igazságos, azaz: a jogkövetés maga az igazságosság.

⁴² Ti. „[...] *iudex est iustum animatum, et princeps est custos iusti* [...]”.

⁴³ PAVLOVITS Tamás: *Hatalom – igazságosság – szeretet. A társadalmi rend Pascal szerint = Lábjegyzetek Platónhoz 7. Az Igazságosság*, szerk. LACZKÓ Sándor, DÉKÁNY András, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság, Szeged, 2009, 196–205.

⁴⁴ THOMAS HOBBS: *Leviatán*. [Ford. VÁMOSI Pál], Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, 110.

David Hume (1711–1776), a skót felvilágosodás atyja, a társadalmi szerződés elméletének nagy kritikus *Értekezés az emberi természetről* című műve szerint bármennyire is társas lény az ember, az emberi természet bizonyos adottságai ellentétben állnak a társulással, ezért mesterséges intézkedésekre van szükség.⁴⁵ Az osztó igazságosság fogalma nyomán a társadalmi szerződés „mindenkinek békésen élvezni engedi, amit jó szerencséje vagy iparkodása révén megszerzett magának”.⁴⁶ Az igazságosság tehát nem természettől adott, hanem „mesterséges intézkedés”, „abból ered, hogy egyrészt az emberek önzők és nem határtalanul nagylelkűek, másrészt a természet nem gondoskodik elég bőkezűen a szükségletekről”.⁴⁷

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) *Elementa iuris naturalis* című műve⁴⁸ szerint „az igazságosság az a lelkiület, amely senkinek sem akar kárt okozni szükségtelenül” („*justitia sit animus nemini sine necessitate damnosus*”).⁴⁹ A következő helyzeteket értékeli a) igazságosként: aa) nyomorúságra jutás nélkül segíteni más nyomorúságán; ab) saját nyereség megszűnése nélkül elhárítani más kárát; ac) saját nyereség megszűnése nélkül nyereséghez juttatni a másikat; ad) nyereségre tenni szert azon az áron, hogy másvalaki nem jut nyereséghez (de nem is szenved kárt); ae) kármentesnek maradni (nem nyerni) azon az áron, hogy más károsodik; af) a nyomorúságot elkerülni más kára vagy akár nyomorúsága árán. Ezzel szemben b) igazságtalan helyzetek: ba) nyomorúságra jutni, hogy másvalaki ne szenvedjen kárt; bb) kárt szenvedni azért, hogy másvalaki nyereségre tegyen szert; bc) nyereségre tenni szert azon az áron, hogy másvalaki kárt szenved; bd) nem tenni szert nyereségre, miközben másvalaki kárt szenved; be) kármentesnek maradni azon az áron, hogy más nyomorúságra jut.

5. Mindezek alapján a magánjogi igazságosság kizárólag *erényetikai* paradigmában értelmezhető, ezért az *univerzális* kötöttséget jelent. Így az igazságosság a magánjog vezéreszméjeként csak úgy ragadható meg viszonylagos teljességében, ha azt mind a jogalkotó, mind a jogalkalmazó, mind a jogalany szempontjából megvizsgáljuk. Igazságosság tehát, ha:

- a *jogalkotó* a norma általános vagy különös, azaz nagyobb vagy kisebb címzeti csoportjának tagjaira egységesen érvényesülő szabály révén nem gátolja, hogy ki-ki az európai közös szellemi örökségen alapuló morál keretei között, képességei és adottságai szerint részesüljön a vagyoni és szellemi javakból, ill. viselje az egyéni és a közös terheket;
- a *jogalkalmazó* a magánjogi norma egyedi ügyben történő érvényre juttatása során úgy jár el, hogy azt tartja szem előtt: a törvény előtt mindenki egyenlő, a jogszabályt mindenkire nézve egyöntetűen kell alkalmazni, hiszen az mindenkire egyaránt vonatkozik;

⁴⁵ David HUME: *Értekezés az emberi természetről*. Ford. BENCE György, Gondolat, Budapest, 1976, 662.

⁴⁶ HUME: *i. m.*, 665.

⁴⁷ HUME: *i. m.*, 673.

⁴⁸ Leibnizhez ld. BOROS Gábor: *Leibniz az igazságosságról = Lábjegyzetek Platónhoz 7. Az Igazságosság*, szerk. LACZKÓ Sándor, DÉKÁNY András, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság, Szeged, 2009, 187–191.

⁴⁹ Gottfried Wilhelm LEIBNIZ: *Elementa Iuris Naturalis* = LEIBNIZ, *Sämtliche Schriften und Briefe, Akademie-Ausgabe*, Reihe VI, Band 1, Deutsche Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1971, 433.

- a *jogalany* a törvény által meghatározott túréshatáron túlmenően más jogalanynak nem okoz kárt, mást nem sért, és kinek-kinek megadja legalább mindazt, ami a törvény keretei között annak jár.

3. A méltányosság fogalma és funkciója

1. A méltányosság (*epieikeia*) a kevés, *történetileg állandó* jogfogalom egyike; a definíciót Arisztotelész alkotta meg (ld. NE 1137b⁵⁰):

„[A] méltányos dolog igazságos [„dikaion”] ugyan, de nem a törvény szerinti értelemben, hanem úgy, hogy mintegy kiigazítása a törvény szerinti igazságos dolognak. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a törvény mindig csak általános érvényű, viszont bizonyos dolgokban általános érvénnyel nem lehet helyesen intézkedni. Oly esetekben tehát, mikor mégis okvetlenül kell intézkedni általános érvénnyel, holott pedig ezt helyesen megoldani lehetetlen, a törvény mindig a nagy átlagot veszi, de emellett nagyon jól tudja, hogy ebben az eljárásban hiba van. S mindamelllett ez jól van így, mert a hiba nem a törvényben van, sőt nem is a törvényhozóban, hanem a tárgy természetében, hiszen az emberi cselekvések tárgya eleve ilyen természetű. Oly esetben tehát, mikor a törvény intézkedik ugyan általános érvénnyel, de felvetődik valami kérdés, amely az általános határozatokon kívül áll, az a helyes eljárás, hogy amiben a törvényhozó hézagosan járt el, s előírásainak túlságos egyszerűsítése révén esetleg hibázott, ott helyre kell hozni a mulasztást úgy, ahogy valószínűleg maga a törvényhozó is kívánná, ha véletlenül jelen volna, s ahogy – ha ilyen esetről tudott volna – már a törvényben is intézkedett volna [...]. Tehát a méltányosság lényege: a törvényt helyesbíti ott, ahol abban az általánosítás miatt hézag mutatkozik.”

E meghatározás *pozitívjogi* értelemben nyilvánvalóan nem lehet *közvetlen* forrása a méltányosság fogalmának,⁵¹ olyan *szellemi alapot* képez azonban, amellyel a tételesjog által szükségképpen determinált magánjogi gondolkodás napjainkban is teljesen összhangban áll. Ezek alapján látszólagos képlekenysége ellenére le kell szögezni, hogy a méltányosság fogalma jogászszakmai egzaktussággal a hatályos magyar magánjogban is meghatározható. Az arisztotelészi definíció alakítója lett a rómaiak

⁵⁰ ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*. Ford. SZABÓ Miklós. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: SIMON Endre, Magyar Helikon, Budapest, 1971, 145–146.

⁵¹ Az Mtj. 4. §-a (=ZGB § 4) definiálta a méltányosság fogalmát: „*Ahol a törvény a bíróság belátására, az eset körülményeinek vagy fontos oknak méltatására utal, a bíróság méltányosság szerint határoz.*” (Kiem. tőlem.) Kissé zavaros ehhez képest az Mtj.-nek pl. a szerződés értelmezését szabályozó 995. § (2) bekezdése, amely úgy rendelkezik: „*Kétség esetében azt kell a felek akaratának tartani, ami tekintettel az eset körülményeire és az élet felfogására a méltányosságnak leginkább megfelel.*” Ugyancsak zavaró, hogy pl. Beck Salamon a *summum ius summa iniuria* maxima kapcsán a „*harcoló elemeknek*” nem az igazságosságot és a méltányosságot teszi meg, hanem az „*igazságot*” és „*a jog rendteremtő erejét*”. Világos, hogy előbbi helyesen a méltányosság, utóbbi az igazságosság volna. A túlzott mértékű foglалó, kötbér mérséklésével (Mtj. 1052. §, 1060sk. §§) kapcsolatosan azonban már kifogástalan a méltányosság fogalomhasználata. Lásd BECK: *i. m.*, 157, 159.

„*aequitas*”-fogalmának, a kortárs jogrendszerek pedig a méltányosság jelentéstartalmát adó *terminus technicus* rendszerint nyelvileg az „*aequitas*”-ban gyökeredző fogalommal azonosítják. Miként a hazai romanisztikában Földi András kimutatta, az „*aequitas*” eredetileg épp az ellenkezőjét jelentette a rómaiak számára: 'egyenlőség' jelentéssel ugyanis a jog világában a törvény előtti egyenlőség, ill. az egyenlő elbírálás kifejezésére szolgált, mely pedig éppenséggel az igazságosság fogalmával esnék egybe.⁵² A római *aequitas* (méltányosság), ill. *aequum* (méltányos) az *epieikeia* főnév és *epieikész* melléknév arisztotelészi értelemben vett jelentését a Kr. u. II. századra vette fel.⁵³ A főkérdés ezek után az, hogy a magyar magánjogban a méltányosságnak – mint a jogalkotót és a jogalkalmazót is irányító magánjogi vezéreszmének – melyek a forrásai, a funkciói és a hatásmechanizmusai, illetve hogy ezek alapján az vezéreszme-e, s hogy meddig terjed címzettjeinek köre.

2. Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása a *polgárok ügyeinek az állam által visszaélés és részrehajlás nélkül (igazságosság!)*, továbbá *méltányosan történő elintézését a népuralom feltételének* tekinti. Belátható, hogy a *jogalkalmazói méltányosságnak a törvényi felhatalmazás elengedhetetlen feltétele*, hiszen enélkül az jogbizonytalansághoz vezetne. Ezért világos, hogy a méltányosság *forrása* a kodifikált magánjog, vagyis a jogszabály, ezen belül is elsősorban a *magánjogi törvények*, különösképpen tehát a Ptk. maga. Nem szükségszerű ugyanakkor, hogy a törvényi felhatalmazás a méltányos jogalkalmazás tekintetében közvetlen legyen, elegendő, ha a jogalkalmazó méltányos döntése a felek akaratán nyugszik, amely pedig a törvény kifejezett felhatalmazásán alapul.⁵⁴ Fontos kiemelni, hogy a méltányosság fogalmának és alkalmazásának egyes jogelvek, eszmé(nye)k, gazdaság- és jogpolitikai vagy ideológiai tényezők csak annyiban lehetnek a forrásai, amennyiben azok a jogalkotót a norma megalkotása során ténylegesen befolyásolták. Minden elv vagy eszme – mint tipikusan a polgári jogegyenlőség, az egyén önrendelkezési szabadsága, a magánautonómia kiteljesítése, az egyenjogúság és mellérendeltség elve, a szociális piacgazdaság eszméje, az észszerűség, a jogbiztonság, az igazságosság – csak közvetve forrása a méltányosságnak, mivel annak közvetlen forrása a törvény kifejezett rendelkezése. Ezért nevez meg mind Ujlaki László,⁵⁵ mind

⁵² FÖLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig* [=Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, fasc. 9], ELTE ÁJK, Budapest, 2001, 19–21.

⁵³ Marcellus digesztái XX. könyvének a juszteniánuszi Digesztába felvett töredéke (Marc. D. 46,3,72 pr.) szerint: az adós a hitelezője pénzkövetelését eredményesen kifogásolhatja (*exceptio doli*), arra hivatkozva, hogy a hitelező a korábban neki már megfelelően felajánlott (*optulerit*) teljesítés átvételét alapos ok nélkül megtagadta (*sine iusta causa accipere recusavit*), és az adós ezt követően az összeget véten módon elvesztette (*sine sua culpa perdiderit*). Nem volna ugyanis méltányos (*etenim non est aequum*) az így elvesztett összeggel továbbra is tartozni, mivel a tartozás már megszűnt volna, ha a hitelező a teljesítést elfogadta volna (*quia non teneretur, si creditor accipere voluisset*).

⁵⁴ Pl. a MKIK mellett működő Állandó Választottbíróság méltányosság alapján („*ex aequo et bono*”, avagy „*amiable composition*”) csak akkor dönthet, ha a felek erre kifejezetten felhatalmazták. Ez a lehetőség azonban már törvényi felhatalmazáson, a választottbíráskodásról szóló 2017. évi LX. törvényen [41. § (3) bek.; vö. *Eljárási Szabályzat* 32. § (3) bek. (2018. II. 1-től hatályos)] alapul.

⁵⁵ ÚJLAKI László: *Méltányosság a polgári jogban*, KJK, Budapest, 1990, *passim*.

Csehi Zoltán⁵⁶ egyes elveket helyesen a méltányosság ún. „hordozó elemei”-nek, nem pedig forrásainak.

3. A méltányosság vezéreszméjének funkciója és hatásmechanizmusa mind a *jogalkotó*, mind a *jogalkalmazó* működési területén jól identifikálható. A jogalkotónak észlelnie kell, hogy melyek azok a tényállások, amelyek esetében elengedhetetlen felhatalmazást adni a jogalkalmazónak a méltányosság gyakorlására, a jogalkalmazónak pedig a magánjogi norma rendelkezésének, jogkövetkezményének alkalmazása során gyakorolnia kell a méltányosságot.

A *jogalkotó* a méltányosság definícióját mellőzve (vö. ugyanakkor Mtj. 4. §⁵⁷) háromféle módon jelenítette meg a méltányos jogalkalmazásra adandó felhatalmazást, vagy, éppen ellenkezőleg, annak kizárt voltát.

- A méltányosság ugyanis egyfelől uralkodhat, vagy – ellenkezőleg – kizárt lehet *egész magánjogi területek* vonatkozásában. Így a méltányosság általában és elvileg uralkodó eszme a családjogban. Ennek ugyancsak a tételesjog a forrása, mégpedig: az általános hatókör elérése végett a családjog egyik alapelve (4:4. §). Ezzel szemben általában és elvileg kizárt a méltányosság alkalmazása a jogi személyek jogában, illetve – kisebb kivételekkel – a dologi jogban is. Amennyiben a relative zárt magánjogi terület mint ún. „szigorú jog” (*ius strictum*) hallgat a méltányosság alkalmazhatóságáról, ott az elvileg és általában kizárt, így a kivételeket kifejezett rendelkezéssel kell megnevezni.
- A méltányos jogalkalmazásra adott törvényhozói felhatalmazás, vagy éppen annak kifejezett kizárása megjelenhet ezen kívül a *nyitott magánjogi normák* (generálklauzulák) által szabályozott *általános tényállásokban* is, mint amilyen pl. a jogszabály által megkívánt jognyilatkozat visszaélészerű megtagadásának általános magánjogi tilalma [1:5. § (2) belk.]; ill. a kártérítési kötelezettség terjedelme körében a kártérítés mérséklését megengedő (deliktualis; 6:522. §) vagy éppen kizáró (kontraktualis kárfelelősség; 6:144. §; termékfelelősség) norma.
- Megjelenhet végül a méltányos jogalkalmazásnak utat nyitó jogalkotói felhatalmazás egyes *speciális tényállásokban* is. Közös vonás, hogy a *leges speciales* a méltányos jogalkalmazásra *általában felhatalmazást adnak*, nem pedig kizárják azt. Néhány példa: a volt házastárs, ill. élettárs törvényes tartási igénye kései rászorultság vagy rövid életközösség esetén (4:29. §; 4:86. §); az egyik házastárs kizárólagos jogcíme alapján lakott lakás használatának megosztása és a lakás elhagyására kötelezés mellőzése (4:83. §); a találódj mértéke (5:62. §); a bennlakó társ helyzete a közös tulajdon megszüntetésekor (5:84. §); a közvetítő kártalanítása (6:298. §); a terméskiesés esetén a haszonbér mérséklése (6:352. §); az élettársak szerzési közreműködési aránya megállapítása (6:516. §); a többes károkozásnál az egyetemlegesség mellőzése (6:524. §); a vétőképtelen károkozó kártérítésre kötelezése

⁵⁶ Ld. CSEHI Zoltán: *Méltányosság és az új Polgári Törvénykönyv = Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*, szerk. KESERŐ BARNA Arnold, KÖHIDI Ákos, EÖTVÖS József Lap- és Könyvkiadó, Budapest–Győr, 2015, 24–44.

⁵⁷ Az Mtj. 4. §-a (=svájci ZGB § 4) definiálta a méltányosság fogalmát: „Ahol a törvény a bíróság belátására, az eset körülményeinek vagy fontos oknak méltatására utal, a bíróság méltányosság szerint határoz.”

(6:545. §); az osztályra bocsátott érték, ill. a kötelesrész alapjának meghatározásánál az ingyenes adomány juttatáskori értékének figyelembevétele (7:57. §, 7:80. §); a házastárs nem ági és ági vagyonon fennálló haszonélvezeti jogának megváltása (7:59. § és 7:69. §).

A méltányosság vezéreszméjének a *jogalkalmazó* feladatait meghatározó funkciója és hatásmechanizmusa a méltányosság forrása, a kodifikált magánjog alapján vizsgálható. E téren a következő *kritikai megállapítások* tehetők:

- Nem tartható az az általában elfogadott nézet, mely szerint a törvényhozótól kapott felhatalmazás alapján méltányosságot gyakorló bíróság döntéshozatalának a méltányossági szempontok figyelembevételére vonatkozó részében valójában nem jogot alkalmaz, hanem *jogot alkot*. (A jog bírói jogalkotás által történő megkettőződésének doktrínája is ebben a tévedésben gyökeredzik.⁵⁸) E nézet csak akkor lenne elfogadható, ha a méltányossági felhatalmazás által adott keretben a jogalkalmazó joghézagot (*lacuna legis*) töltene ki tartalommal pl. analógia alapján. A méltányosság gyakorlásának kerete azonban nem joghézag. Joghézag esetében ugyanis szabályozási hiányról van szó, azonban a méltányossági felhatalmazás lényege éppen az, hogy a jogalkotó nem mulasztja el szabályozás alá vonni azokat a körülményeket, amelyek fennállásáról, tekintetbe vehető voltáról és következményeiről majd a bíró fog *mérlegeléssel* dönten, hanem a szabályozás abban merül ki, hogy e körülmények kiválasztását és értékelését a jogalkotó a bíróra bízza. Ha a bíró a konkrét ügyben valamely, a jogalkotó által előre nem definiált tényállási elemről vagy jogkövetkezményről dönt méltányossági alapon, azzal csak látszólagosan alkot jogot. E döntése ugyanis a jogalkotó méltányossági jogalkalmazásra irányuló parancsán alapul,⁵⁹ és későbbi analóg tényállások esetén sem lehet az újabb döntések jogi indoka a korábbi döntés még akkor sem, ha a későbbben eljáró bíró a korábbi döntést megismerte, azt a döntése tekintetében irányadónak tekintette, és e tényt a határozata indokolásában rögzítette is. A bíró eseti döntése más ügyben sohasem keletkeztet, módosít vagy szüntet meg alanyi jogot vagy kötelezettséget.
- A *méltányosság törvényes felhatalmazáson alapuló bírói mérlegelésből fakadó egyoldalú kedvezés*. Ez a megközelítés négy konjunktív fogalmi elemet definiál, bármely elem hiánya kizárja, hogy a norma méltányos jog (*ius aequum*) legyen:
 - a *törvényes felhatalmazás* (ezt fentebb tisztáztuk),
 - a *törvényes felhatalmazáson alapuló bírói mérlegelés*,
 - a *törvényes felhatalmazáson alapuló bírói mérlegelésből fakadó kedvezés* (anyagi vagy alaki jogi előny biztosítása vagy ilyen hátránytól mentesítés),
 - a *törvényes felhatalmazáson alapuló bírói mérlegelésből fakadó kedvezés egyoldalúsága* (vö. Mtj. 4. §).

⁵⁸ A *jogkettőződés doktrínája* (*Rechtsverdoppelung*) szélesebb fogalom, jogelméleti és szociológiai alapon egyaránt vizsgálándó. Egyes *duplikációk* és *multiplikációk* kimutathatók a jogi fogalomalkotás síkján, ill. a normák keletkezése, működése, célja, hatásmechanizmusa és alkalmazása síkján, valamint az alanyi jogosultságok tekintetében is. Részletesebben VARGA Csaba: *A jog társadalomelmélete felé*, Osiris, Budapest, 1999, 80, 88, 283, 305; továbbá Gerhard HUSSERL: *Der Rechtsgegenstand. Rechtslogische Studien zu einer Theorie des Eigentums*, Springer, Berlin, 1933, XII, XX, 12–14, 83.

⁵⁹ Vö. Kúria P.VI.6402/1924. sz. ítélet, Polgári Jog (régí folyam) 1. évf. 72.

Az egyoldalú kedvezés nem szükségképpen jár együtt a jogviszony másik alanyának hátrányával, jöllehet ez a helyzet a tipikus. E törvényes és igazságos egyoldalúságból fakad, hogy a méltányos jog (*ius aequum*) a nem kedvezményezett fél számára éppen szigorú jog (*ius strictum*). A bírói mérlegelésen alapuló egyoldalú kedvezés konjunktív elemei a méltányos jogalkalmazásnak. Csak részben fogadható el ezért az a nézet (pl. Csehi⁶⁰), hogy a méltányosság jelenlétével a Ptk.-ban a „méltányosság” szó használatának alkalmazása nélkül, közvetetten akkor is szembesülhetünk, amikor a jogalkotó a bírói mérlegelésnek kifejezetten teret enged. Mennyiben lenne pl. a természetes személy halála időpontjának vagy az apaságnak a bírói meghatározása, megállapítása méltányosság, jöllehet mindkettő mérlegelésen alapul? Az egyoldalú mérlegelés csak ott lehet önmagában is a méltányosságra utaló kritérium, ahol a jogalkotó a háttérben általánosságban is rögzítette a méltányos jogalkalmazást. Ilyen terület a családjog [vö. „a gyermek érdekeinek mérlegelése” körében pl. 4:165. § (2) bek.].

Nemcsak önmagában az egyoldalú kedvezés nélküli mérlegelés nem tekinthető méltányosságnak, hanem a nem bírói mérlegelésen alapuló egyoldalú kedvezés sem. Ilyen tipikusan a megdönthető vélelmek alkalmazása, amely a bizonyítás egyoldalú megkönnyítése révén kedvez az egyik félnek jogai érvényesítése terén. Ugyancsak nem *ius aequum* a fogyasztóvédelmi magánjog, mert a gyengébb félnek való egyoldalú kedvezést a jogalkotó veszi a kezébe.

Ha a mérlegelés továbbá nem csak az egyik, meghatározott pozícióban álló félnek, hanem bármelyik félnek kedvezhet, ugyancsak nincs szó méltányosságról. Így pl. a közös jogcímen lakott lakás használatmegosztásának mellőzése [4:81. § (3) bek.], illetve a kötelesrész természetben való kiadása [7:86. § (4) bek.] nem méltányos jog.

Kivételesen vannak olyan normák, amelyek anélkül képeznek méltányos jogot,⁶¹ hogy a törvény a „méltányosság” szó használatával kifejezetten utalna rá.

- Az egyik ilyen csoport: a túlzott mértékű kamat [6:132. §], foglaló [6:185. § (5) bek.], kötbér [6:188. §], jogvesztés [6:190. § (2) bek.], bánatpénz [6:213. § (2) bek.], bérleti kaució [6:343. §] egyoldalú kötelezett kérelemre történő mérséklésének mérlegelésen alapuló lehetősége (a jogosult kérelmére a méltányos felemelés kizárt⁶²).
- A másik normacsoport pedig a *clausula rebus sic stantibus* sporadikus szabályanyaga, melynek eszmetörténeti háttere⁶³ az ún. megengedett ígéretszegés (Cicero, *de officiis* 1, 10⁶⁴; Seneca, *de beneficiis* 4,35,2⁶⁵). A bíró olyan törvényes mérlegelési felhatalmazás

⁶⁰ Ld. CSEHI: *i. m.*, 26.

⁶¹ Leszkoven szerint igazságos jogot. Lásd LESZKOVEN: *i. m.*, 30.

⁶² Az Mtj. 1593. §-a ugyanakkor megengedte, hogy a bíró a vállalkozó kikötött díját, ha munka- és költségtöbblet merült fel, megfelelően felemelheti, ha a méltányosság megkívánja. A szabályt hatályos kódexünk a többlet- és pótmunka szabályaival rendezi. Vö. BECK: *i. m.*, 159.

⁶³ A hazai irodalomban újabban lásd TALABOSNÉ LUKÁCS Nikolett: *A clausula rebus sic stantibus elv az ókori és középkori jogtudomány tükrében*, Iustum Aequum Salutare, 2015, 11/1, 239–250, különöst 240–242; valamint BÓNIS Péter: *A clausula 'rebus sic stantibus' glosszátori eredetéről*, Jogelméleti Szemle, 2016, 16/2, 32–36.

⁶⁴ „[...] si constitueris, cuipiam te advocatum in rem praesentem esse venturum atque interim graviter aegrotare filius coeperit, non sit contra officium non facere, quod dixeris”. „Ha ígéretet tettél valakinek, hogy mint ügyvédje megjelenysz a bírósági tárgyaláson, időközben azonban a fiad súlyosan megbetegszik, ha nem is tartod be, amit mondtál, mégsem szeged meg a kötelezettségedet” [saját ford.].

⁶⁵ „[...] Tunc fidem fallam, tunc inconstantiae crimen audiam, si, cum eadem omnia sint, quae erant promittente me, non praestitero promissum; alioquin, quidquid mutatur, libertatem facit de integro consulendi

nyomán jár el, amelyet a clausulát tartalmazó jogszabály rugalmasan értelmezendő, generálklauzulát megalapozó kifejezései biztosítanak (lényeges, körülmény, viszony, létfenntartás, veszélyeztetés, nagymértékű megnehezülés stb.). A *clausula* alkalmazása továbbá mindig egyoldalú kedvezést eredményez. Ilyen előnyök:

- a bírósági szerződésmódosítás (generálklauzula, 6:192. §) mellett
- a szerződéskötési kötelezettségtől mentesülés (előszerződés; 6:73. §);
- a szerződésteljesítési kötelezettségétől mentesülés (letét; 6:362. §; ingyenes szerződés: ajándékozás; 6:236. §; haszonkölcsön; 6:357. §);
- a szerződés hibátlan teljesítése csökkentett szolgáltatással (haszonbérlet; 6:352. §);
- a már teljesített szolgáltatás visszakövetelése (meglévő ajándék; 6:237. §);
- a szerződés jogcímének módosítása (tartásból életjáradéki; 6:495. §);
- a szerződés megszüntetése (letét; 6:364. §; hitel; 6:382. §; kölcsön; 6:387. §; faktoring; 6:407. §; lízing; 6:415; tartás; 6:495. §);
- az egyoldalú kötelezettségvállalás visszavonása (6:591. §);
- a kártalanítás (a közvetítőnek felmondás esetén; 6:299. §).

4. A méltányos jogalkalmazásra adott jogalkotói felhatalmazás *célja az igazságosság kiteljesítése* azokban az esetekben, amikor az *egyenlő jogalkalmazás* elfogadhatatlan lenne. E cél háttere Ujlaki nyomán és Csehi szerint:

- az általomra érdemes jogalanyok és kapcsolatok (pl. a család) kedvezményezése,
- a minimális társadalmi lét garantálása annak megingása esetén (lakhatás, tartás),
- a személy súlyos helyzetbe kerüléstől, túlzott megterheléstől való megóvása,
- az általános normától eltérés engedése az eset rendkívüli egyedi vonásai folytán (vö. Kolosváry Bálint⁶⁶).

5. A méltányosság szükségképpen *maga is vezéreszme*, hiszen egy vezéreszmét (ti. igazságosság) csak egy másik vezéreszme korrigálhat. Mind a jogalkotó, mind a jogalkalmazó tekintetében irányító erővel bír, hiszen a jogalkalmazó számára *conditio sine qua non* a méltányos jogalkalmazásra adott jogalkotói felhatalmazás. A parttalan méltányosság sérti a jogbiztonságot.

Mindezek alapján a méltányosság meghatározása álláspontom szerint a következő: *a méltányosság a magánjognak mind a jogalkotóra, mind a jogalkalmazóra vonatkozó olyan vezéreszméje, amely annak révén garantálja a jogbiztonságot, hogy a jogalkalmazói igazságosság vezéreszméjét a törvényes felhatalmazáson alapuló bírói mérlegelésből fakadó egyoldalú kedvezés révén korrigálja abból a célból, hogy az általomra érdemeseket megóvja, s hogy a rendkívüli egyedi vonásokkal rendelkező esetekben az általános normától szabályozott keretek között eltérést engedjen.*

et me fide liberat.” „Legyek szószerző és érjen állhatatlanság vádja, ha minden, ami az ígértéttelkor volt, ugyanolyan, én mégsem teljesítem ígéretem. Akkor azonban, ha valami megváltozik, szabad újra átgondolni, és szavamra [ti. szószerzés vádja nélkül] mentesülök” [saját ford.].

⁶⁶ „A méltányosság a jog szigorán innen áll. Feloldja a bíró kezét a törvény merev alkalmazásában megvalósuló megkötöttség alól és teret enged a szabályokon túlnőtt mindennapi élet emberséges érzésekből s erkölcsi megfontolásokból fakadó kívánságainak. Tulajdonképpen minden magánjogban a rendelkezések színező és okadatoló háttereként ott kell lennie a méltányosság gondolatának. Bátor tétélezése [...] Jegyik legfontosabb emeltyűje lesz a jog fejlődésének és rugalmas simulékonyságának, valamint ellensúlyozója annak, hogy a törvénykönyv a jogéletet túlságosan megmerevíthesse.” KOLOSVÁRY BÁLINT: *Megjegyzések a magánjogi codex-javaslatához. Első közlemény*, Polgári Jog (régí folyam) 1929, 5/2, 51–58, 56.

4. Összefoglalás

A jogbiztonság magánjogi vezéreszméjének garanciája egyfelől az igazságosság vezéreszméje, másfelől ez utóbbit korrigáló eszmeként a méltányosság vezéreszméje. A három vezéreszme összefüggésének sémája: az igazságosság a homogenitásban, a méltányosság a heterogenitásban érvényesülő jogbiztonság. Ennek megfelelően a jogbiztonság, az igazságosság és a méltányosság között rangsor tételeződik. A jogállamban a legfőbb a jogbiztonság. A jogalkotóval szemben érvényesülő, jogilag szabályozott követelmény, mely szerint a jogi norma a megszabott rendben keletkezik, tartalma megismerhető, következménye észszerűen kiszámítható. A jogbiztonság továbbá jogalkotó megszabta rendben a jogalkalmazó által gyakorolt mechanizmus, amely arra irányul, hogy a normarendszer kiszámíthatósága minden helyzetben érvényesülhessen egyfelől a jogalkalmazás egysége, másfelől a végrehajtás elkerülhetlensége folytán. A jogbiztonság címzettje a magánjogi jogalany is az önkéntes jogkövetés követelménye révén. Az igazságosság vezéreszméje a jogbiztonság vezéreszméjének garanciája, forrása a filozófiai, teológiai és társadalomtudományi (jogtudományi, szociológiai stb.) gondolkodás, ekként a magánjogi igazságosság kizárólag erényetikai paradigmában értelmezhető, így univerzális kötöttséget jelent mind a jogalkotó, mind a jogalkalmazó, mind a jogalany tekintetében. A jogalkotó nem akadályozhatja, hogy ki-kí az etika keretei között, képességei és adottságai szerint részesüljön a vagyoni és szellemi javakból, és viselje az egyéni és közös terheket. A jogalkalmazó a magánjogi norma egyedi ügyben történő érvényre juttatása során annak szem előtt tartásával jár el, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő, a jogszabályt mindenkire nézve egyöntetűen kell alkalmazni. A jogalany pedig másnak nem okoz kárt, mást nem sért, és kinek-kinek megadja legalább mindazt, ami a törvény keretei között annak jár. A méltányosság vezéreszméje a jogalkalmazói igazságosság korrekciójaként a jogbiztonság garanciája, melynek történetileg állandó fogalmát (*epieikeia*) Arisztotelész ragadta meg. A méltányosság a magánjognak mind a jogalkotóra, mind a jogalkalmazóra vonatkozó olyan vezéreszméje, amely annak révén garantálja a jogbiztonságot, hogy a jogalkalmazói igazságosság vezéreszméjét a törvényes felhatalmazáson alapuló bírói mérlegelésből fakadó egyoldalú kedvezés révén korrigálja abból a célból, hogy az oltalomra érdemeseket megóvja, s hogy a rendkívüli egyedi vonásokkal rendelkező esetekben az általános normától szabályozott keretek között eltérést engedjen.

Irodalomjegyzék

1. *Aristotelis Politicorum libri octo*. Translat. MOERBEKA, Guilelmi de, Teubner, Lipsiae, 1872, 228.
2. ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi ethika*. Ford. SZABÓ Miklós. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: SIMON Endre, Magyar Helikon, Budapest, 1971.
3. BECK Salamon: *Jog és igazság viaskodása*, Polgári Jog (régí folyama), 1928, 4/8, 157–162.
4. BENEDEK Károly: *A polgári jog legfontosabb alapelvei*, Jogtudományi Közlöny, 1964, 19/12, 633–640.
5. BENKE József: *Bevezetés a magyar magánjog általános elveibe: Ötéves az új magyar Polgári Törvénykönyv*, HVG Orac, Budapest, 2019.
6. BESSENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2003.
7. Tom BINGHAM: *The Rule of Law*, Penguin, London et al., 2010.
8. BÍRÓ György, LENKOVICS Barnabás: *Új magyar polgári jog I. Általános tanok és személyek joga*, Novotni, Miskolc, 2013.
9. BÓNIS György: *Magyar jogi néphagyományok*, Magyar Szemle 1939. június
10. BÓNIS Péter: *A clausula 'rebus sic stantibus' glosszátori eredetéről*, Jogelméleti Szemle, 2016, 16/2, 32–36.
11. BOROS Gábor: *Leibniz az igazságosságról = Lábjegyzetek Platónhoz 7. Az Igazságosság*, szerk. LACZKÓ Sándor, DÉKÁNY András, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság, Szeged, 2009, 187–191.
12. Ernst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE: *Rechtsstaat = Historisches Wörterbuch der Philosophie*, szerk. RITTER, Joachim, GRÜNDER, Karlfried, Vol. 8, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1992, 332–342.
13. CSEHI Zoltán: *Méltányosság és az új Polgári Törvénykönyv = Tanulmányok a 65 éves Lenkovics Barnabás tiszteletére*, szerk. KESERŰ BARNA Arnold, KÓHIDI Ákos, Eötvös József Lap- és Könyvkiadó, Budapest–Győr, 2015, 24–44.
14. Albert Venn DICEY: *Lectures Introductory to the Study of the Law of the Constitution*. 2. kiadás, Macmillan, London, 1886.
15. DIÓS István (szerk.): *Szentek élete*. I–II. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 2009.
16. FÖLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig* [=Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, fasc. 9], ELTE AJK, Budapest, 2001.
17. FRANK Ignác: *A köz igazság törvénye Magyarhonban*, I. kötet, M. Kir. Egy. Ny., Buda, 1845.
18. Michael GAGARIN, Paul WOODRUFF: *Early Greek Legal Thought = A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics*, szerk. MILLER, Fred Dycus, BIONDI, Carrie-Ann, 1. kiadás, Springer, Heidelberg et al., 2007, 7–34.
19. Theodor HEUSS: *Reden an die Jugend*, Wunderlich, Tübingen 1956.
20. Thomas HOBBS: *Leviatán*. [Ford. VÁMOSI Pál], Kossuth Kiadó, Budapest, 1999.

21. HOMOKI-NAGY Mária: *A szokásjog hatása a magyar magánjog fejlődésére = Szokásjog és jogszokás*, szerk. NAGY Janka Teodóra [=Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2] I. kötet, PTE KPVK, Szekszárd, 2016.
22. Christoph HORN: *Politische Gerechtigkeit bei Cicero und Augustinus*, *Etica et Politica*, 2007, 9/2, 46–70.
23. David HUME: *Értekezés az emberi természetről*, ford. BENCE György, Gondolat, Budapest, 1976.
24. Gerhard HUSSERL: *Der Rechtsgegenstand. Rechtslogische Studien zu einer Theorie des Eigentums*, Springer, Berlin, 1933.
25. JAKAB András: *Jogállamiság és terrorfenyegetés. Az alkotmány normativitásának és az életmentő kényszer megengedhetőségének kérdése = A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös*, szerk. FEKETE Balázs, HORVÁTHY Balázs, KREISZ Brigitta, HVG-Orac, Budapest, 2014, 240–263.
26. Rudolph von JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, 2. Aufl. Teil I, Breitkopf und Härtel, Leipzig, 1866.
27. KOLOSVÁRY Bálint: *Megjegyzések a magánjogi codex-javaslatához. Első közlemény*, *Polgári Jog* (régii folyam), 1929, 5/2, 51–58.
28. LÁBÁDY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 1998.
29. Gottfried Wilhelm LEIBNIZ: *Elementa Iuris Naturalis = LEIBNIZ, Sämtliche Schriften und Briefe, Akademie-Ausgabe*, Reihe VI, Band 1, Deutsche Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1971.
30. LESZKOVEN László: *A polgári jog alapelvei = Civilisztika I*, szerk. BARZÓ Tímea, PAPP Tekla, Dialóg Campus, Budapest, 2018, 23–46.
31. LESZKOVEN László: *Válogatás magánjogi irodalmunk gyöngyszemeiből = Grosschmid gondolatái és az új magyar Ptk.*, szerk. JUHÁSZ Ágnes, Novotni, Miskolc, 2013, 113–116.
32. Henri de LUBAC: *Le Drame de l'humanisme athée*, Editions Spes, Paris, 1963.
33. LUKÁCS György: *Az ész trónfosztása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
34. Ulrich von LÜBTOW: *De iustitia et iure*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung, 1948/66, 458–565.
35. Gabriel MARCEL: *L'Homme problématique*, Aubier, Paris, 1955.
36. MISKOLCZI BODNÁR Péter: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. A tisztesség követelménye és a tisztességtelenség polgári jogi tilalma = Az üzleti jog egyes modern kihívásai*, szerk. SZUCHY Róbert [=Acta Carolensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum 18 (2017)], 13–111.
37. NOVOTNI Zoltán: *Polgári jog I. Általános rész*, NME ÁJK, Miskolc, 1991.
38. Gianluigi PALOMBELLA, Neil WALKER (szerk.), *Relocating the Rule of Law*, Hart, Oxford, 2009.
39. PAPP László: *Vezérfonal a népi jogélet kutatásához*, Néptudományi Intézet, Budapest, 1948.
40. PAVLOVITS Tamás: *Hatalom – igazságosság – szeretet. A társadalmi rend Pascal szerint = Lábjegyzetek Platónhoz 7. Az Igazságosság*, szerk. LACZKÓ Sándor, DÉKÁNY András, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság, Szeged, 2009, 196–205.

41. PESCHKA Vilmos: *Értékek és kategóriák a jogalkotásban*, Jogtudományi Közlöny, 1981, 36/4, 239–247.
42. GUSTAV RADBRUCH: *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*, Süddeutsche Juristenzeitung, 1946, 1/5, 105–108.
43. JOSEPH RAZ: *The Rule of Law and its Virtue = The Authority of Law*, szerk. RAZ, Joseph, Clarendon, Oxford, 1979, 210–229.
44. JOHN PHILIP REID: *Rule of Law. The Jurisprudence of Liberty in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Northern Illinois University Press, 2004.
45. JEAN-PAUL SARTRE: *Huis clos suivi de Les mouches*, Gallimard, Paris, 1947.
46. SCHWARZ GUSZTÁV: *Magánjogunk felépítése*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1893, 8/10.
47. WALTER SIMONS: *Reichsverfassung und Rechtsprechung*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, 1926, 81/3, 385–409.
48. SZABÓ FERENC: *Az ember és világa*, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Budapest, 2011.
49. SZLADITS KÁROLY: *A magánjog fogalma, fejlődése és tudománya = Magyar magánjog*, szerk. SZLADITS KÁROLY, I. kötet Általános rész, Személyi jog, Grill, Budapest, 1941 (repr.), 5–120.
50. TAGÁNYI KÁROLY: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1919.
51. TALABOSNÉ LUKÁCS NIKOLETT: *A clausula rebus sic stantibus elv az ókori és középkori jogtudomány tükrében*, Iustum Aequum Salutare, 2015, 11/1, 239–250.
52. TARNÓCZI TIBOR, FENYVES VERONIKA, BÁCS ZOLTÁN, BÖCSKEI ELVIRA: *Versenyképesség és gazdasági etika. Vállalati teljesítmény elemzése panel regresszióval*, Polgári Szemle, 2015, 11/4–6, 104–113.
53. TOLNAI ÁGNES: *A versenyképesség növelésének etikai korlátai*, Polgári Szemle, 2015, 11/4–6, 68–75.
54. TÚRY SÁNDOR KORNÉL: *Igazságellenes tényezők a jogban (különös tekintettel a kereskedelmi jogra) = Emlékkönyv Dr. Szladits Károly tanári működésének harmincadik évfordulójára*, Grill, Budapest, 1938, 179–318.
55. ÚJLAKI LÁSZLÓ: *Méltányosság a polgári jogban*, KJK, Budapest, 1990.
56. VARGA CSABA: *A jog társadalomelmélete felé*, Osiris, Budapest, 1999.
57. VI. PÁL PÁPA *Populorum progressio kezdetű enciklikája*, Roma 1967; ford. DÉR Katalin.
58. WOLFGANG WALDSTEIN: *Zur juristischen Relevanz der Gerechtigkeit bei Aristoteles, Cicero und Ulpian = Der Gerechtigkeitsanspruch des Rechts. Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 65. Geburtstag*, szerk. BECK-MANNAGETTA, Margarethe, BÖHM, Helmut, GRAF, Georg, Springer, Wien, 1996, 1–71.
59. ZALÁN KORNÉL: *Grosschmid és a régi magyar magánjog*, Jogtudományi Közlöny (régí folyam), 1931, 66/26.
60. ZSÖGÖD BENŐ: *Magánjogi tanulmányok*. I. kötet, Politzer, Budapest 1901, 315–524.